

ZNAČAJ RURALNOG TURIZMA SA ASPEKTA ODRŽIVOG RAZVOJA CRNE GORE

UVOD

Bilo koji oblik industrijskog razvoja utiče na fizičko okruženje u kojem se odvija. S obzirom na činjenicu da turisti moraju da posete mesto proizvodnje, očigledno je da je turistička aktivnost povezana sa uticajem na životnu sredinu (6). Zbog toga neki autori ističu da turizam može dovesti do negativnih posledica po životnu sredinu. Visoko polarizovana priroda razvoja takođe stvara intenzivne ekološke probleme. To smanjuje kvalitet života, kako lokalnog stanovništva, tako i turista, i na kraju može ugroziti održivost same turističke industrije (2).

Iscrpljivanje prirodnih resursa može rezultirati nedostatkom vode, stvoriti veliki pritisak na druge lokalne resurse, poput energije i hrane, usled čega može doći do nedostatka ili uništavanja prelepih scenskih pejzaža. Zagađenje koje vrše turisti ima uticaja na globalnom nivou i uznemirava lokalno stanovništvo u zajednici u kojoj se prouzrokuje. Čvrsti otpad i smeće u prirodi uništavaju prirodno okruženje. Veći fizički uticaji su degradacija i gubitak staništa divljih životinja i pejzaža, uznemiravanje i erozija lokalnog ekosistema uzrokovani čišćenjem šumskog zemljišta i izgradnjom turističkih objekata i infrastrukture (16). Međutim, turizam može biti i pozitivan za očuvanje prirodnih područja. U mnogim turističkim projektima je očuvanje prirodnog, kulturnog i izgrađenog okruženja važna motivacija za pokretanje tih projekta.

Ruralni turizam može doprineti povećanju zaposlenosti u ruralnim područjima. Ruralni turizam može pomoći i u povećanju poljoprivredne produktivnosti, jer privlači radnu snagu iz skrivenog zaposlenja ili sezonske nezaposlenosti. Razlikuje se od ostalih sektora industrije. Industrija ruralnog turizma može zaraditi ogroman novac. Ruralni turizam direktno pomaže u korekciji ekonomskog položaja države

REZIME

Cilj istraživanja je ispitivanje stavova ispitanika u vezi sa problemom ruralnog razvoja i značaj ruralnog turizma sa aspekta održivog razvoja Crne Gore. Uzorak je činilo 150 ispitanika koji žive u ruralnim područjima Crne Gore, među kojima su domaćinstva koja se ruralnim turizmom već bave, kao i ona koja to planiraju i učestvuju u razvoju ruralnog turizma. Istraživanje je sprovedeno tokom maja 2021. godine u ruralnim područjima Crne Gore. Rezultati dobijeni istraživanjem pokazuju da je termin ekoturizam asocijacija na pojam održivog turizma. Kako bi se doprinelo razvoju ruralnog turizma, neophodno je poboljšati životni standard u ruralnim područjima, povećati svest i učešće javnosti i uvrstiti ruralni turizam u regionalne inicijative.

ključne reči: ruralni turizam, održivi razvoj, Crna Gora.

¹ Univerzitet „Adriatik“, Bar, Crna Gora i Agencija „Sword“, e-mail: sanjasmolovic83@gmail.com

i može pokrenuti ruralno stanovništvo ka napretku. Kroz ruralni turizam lada može ostvariti veći ekonomski profit od poreza na stvari koje turisti koriste i kupuju. Vlada treba da preduzme odgovarajuće mere za stvaranje okvira za promociju ruralnog turizma. Potrebno je brzo povećati ruralni turizam i to treba diverzifikovati. Povećani turistički promet u državi zahteva nove marketinške i cenovne politike. Potrebno je pravilno planiranje i efikasno zakonodavstvo za očuvanje resursa i uravnotežene razvojne aktivnosti za ruralni turizam. Tehnička sredstva su takođe neophodna za uspešnu promociju ruralnog turizma. Ruralni turizam može se podsticati ako je sastavni deo uravnoteženog programa ekonomskog i socijalnog razvoja. Ne samo Vlada, već i privatni sektori treba da odigraju jednako odgovornu ulogu u razvoju ruralnog turizma. Ovaj oblik turizma može učiniti ruralna područja atraktivnijim i naprednijim.

U okviru relativno malog prostora Crne Gore, prisutni su veliki fizičko-geografski kontrasti.

U okviru relativno malog prostora Crne Gore, od 13.812 km², prisutni su veliki fizičko-geografski kontrasti. Usled ovakve raznolikosti i specifičnosti, Crna Gora je postala jedan od najatraktivnijih turističkih regiona na prostoru Mediterana i Evrope. Navedeno je prvenstveno karakteristično onda kada je u pitanju regionalni i antropogeni entitet crnogorskog primorja. Prirodni potencijali, kao i antropogene vrednosti kontinentalnog dela crnogorskog primorja i severa Crne Gore, u sve većoj meri su zanimljivi velikom broju turista koji, u begu od gradske buke i vreve, pronalaze svoj mir i zadovoljstvo u prirodi i gostoprimstvu seoskih domaćinstava, zdravom načinu života, tradicionalnoj nacionalnoj kuhinji, starim običajima i tradiciji (3).

Ruralnim turizmom na teritoriji Crne Gore obuhvaćene su slobodne aktivnosti koje se sprovode na području ruralnih sredina i različite vrste turističkih aktivnosti poput lova i ribolova, avanturističkog turizma, kulturnog turizma u ruralnom prostoru, agroturizma, ekoturizma, etnoturizma, sportsko-rekreativnog turizma, turizma na šumskom, rečnom i jezerskom prostoru, turizma sa temom gastronomije, turizma u zaštićenim prostorima i tranzitnog turizma.

Sve prethodno navedeno navodi nas na razmišljanje o neophodnosti usmeravanja pažnje i aktivnosti prema razvoju ruralnog turizma, koji je tokom poslednjeg perioda sticao sve veći značaj, postavši značajan činilac ukupne turističke ponude na prostoru Crne Gore i celog sveta. Ruralni turizam može postati pokretač ukupnog geografskog i ekonomskog razvoja države, prvenstveno kada su u pitanju manje razvijeni delovi, poput zaleđa primorja i severnog dela Crne

Gore. Opravdanje za ovakav vid razmišljanja ogleda se u činjenici da je Crna Gora u svetu turizma prepoznata kao zemlja koja ima veliki broj kako prirodnih, tako i antropogenih vrednosti. Usled toga su neki objekti i resursi na području Crne Gore proglašeni za objekte svetske kulturne baštine i stavljeni pod UNESCO-vu zaštitu (3).

U velikom broju prirodnih potencijala, u vidu osnove za razvoj ruralnog turizma, posebna pažnja mora biti usmerena na planine Durmitor, Bjelasica, Lovćen i Prokletije, na sliv Skadarskog jezera sa dolinom Zete, ušće reke Bojane i ruralni deo crnogorskog primorja. Međutim, ne sme biti zanemarena činjenica da zaštićeni prostor čini poseban problem kada je reč o razvoju ruralnog turizma na području Crne Gore.

METODOLOGIJA

Uzorak istraživanja čini 150 ispitanika, 86 muškaraca (57.3%) i 64 (42.7%) žene, koji žive u ruralnim područjima Crne Gore, među kojima su domaćinstva koja se već bave ruralnim turizmom (rekreativni turizam, sportski turizam – rafting, planinarenje), kao i ona koja planiraju da se bave i učestvuju u direktnom razvoju ruralnog turizma, sa ciljem ispitivanja njihovih stavova u vezi sa problemom ruralnog razvoja i značajem ruralnog turizma sa aspekta održivog razvoja Crne Gore. Istraživanje je sprovedeno tokom maja 2021. godine u ruralnim područjima Crne Gore, za potrebe pisanja doktorske disertacije.

Za razvoj ruralnog turizma pogodne su planine Durmitor, Bjelasica, Lovćen i Prokletije, kao i sliv Skadarskog jezera sa dolinom Zete, ušće reke Bojane i ruralni deo crnogorskog primorja.

Obrada rezultata dobijenih istraživanjem izvršena je tokom juna 2021. godine. Rezultati dobijeni anketnim upitnikom prikazani su tabelarno i tekstualno, kako bi prezentovani sadržaji bili jasniji i pregledniji. U prikazivanju je korišćena deskriptivna naučnoistraživačka metoda.

REZULTATI I DISKUSIJA

Prvo pitanje odnosilo se na ispitanikove asocijacije na pojam održivi turizam. Najveći broj ispitanika (njih 45 (29,4%)) izjasnio se da im je ekoturizam asocijacija na pojam održivog turizma, potom slede ispitanici koji su se izjasnili za turizam baziran na prirodi (34 (22.2%)), zeleni turizam (33 (21.6%)), odgovorni turizam (19 (11,8%)), turizam malog uticaja (14 (9,2%)), dok se najmanje ispitanika izjasnilo za humani turizam kao asocijaciju –(9 (5,9%)) (tabela 1). Kada je

reč o asocijaciji ispitanika na pojam održivog turizma, primećuje se da ispitanici imaju različite asocijacije. Kako ističe Stojanović (2011), u vidu pojmova koji se odnose na slične tipove turizma i aktivnosti u vezi sa održivim turizmom, moguće je izdvajanje ekoturizma, prirodnog turizma, zelenog turizma, turizma malog uticaja, kvalitetnog turizma, itd. (14). Najveći procenat ispitanika (29,4%) izjasnio se da im je ekoturizam asocijacija na pojam održivog turizma. Kako Vujović, Cvijanović i Štetić (2012) ističu, često se pojam ekoturizma u literaturi izjednačava sa pojmom održivog turizma, s obzirom na to da se pod ekoturizmom podrazumeva oblik turizma u okviru koga učestvuju pojedinci i/ili grupe koji su ekološki svesni (17).

Tabela 1: Asocijacija na pojam održivi turizam

ekoturizam	45
zeleni turizam	33
turizam baziran na prirodi	34
turizam malog uticaja	14
odgovorni turizam	18
humani turizam	9

Drugo pitanje odnosilo se na to šta, prema mišljenju ispitanika, ima najveći značaj za razvoj održivog turizma. Najveći broj ispitanika – njih 78 (52,2%) – izjasnio se da prirodni resursi imaju najveći značaj za razvoj održivog turizma, potom slede ispitanici koji smatraju da environmentalni resursi imaju najveći značaj – njih 27 (18%), 25 (16,7%) ispitanika se izjasnilo da su u pitanju kulturni resursi, dok se 20 (13,3%) ispitanika izjasnilo da su u pitanju društveni resursi (tabela 2). Kako Stojanović (2011) ističe, prirodni resursi mogu biti korišćeni na različite načine, i svaki od tih načina odlikuje se sopstvenim nivoom uticaja na razvoj održivog turizma (14). Akumulirana je ogromna količina znanja o prirodnim resursima turizma, odnosno prirodnim objektima, sistemima, pejzažima, procesima i događajima, koja se mogu koristiti za potrebe razvoja turizma, ali se i ta znanja često zanemaruju kao nešto očigledno. Relevantne publikacije nisu toliko retke, ali se često pojavljuju u „marginalnim“, pa čak i teško dostupnim naučnim medijima. Situacija je, očigledno, izazovna. Postoji mnogo „svežih“ primera koji pokazuju kako ispravno razumevanje prirodnih resursa, njihove lokalizacije i njihove prave vrednosti olakšava rast turizma i doprinosi održivom razvoju na određenim geografskim lokacijama – zemljama, regionima i prirodnim domenima (10, 11, 18).

Tabela 2: Najveći značaj za razvoj održivog turizma

prirodni resursi	78
društveni resursi	20
kulturni resursi	25
environmentalni resursi	27

Treće pitanje odnosilo se na stepen povezanosti prirodnih resursa i održivog razvoja. Najveći broj ispitanika (136 (90,7%)) izjasnio se da postoji visok stepen povezanosti prirodnih resursa i održivog razvoja, potom slede ispitanici koji su se izjasnili da nisu sigurni – 9 (6%), dok se 5 (3,3%) ispitanika izjasnilo da postoji nizak stepen povezanosti prirodnih resursa i održivog razvoja (Tabela 3). S obzirom na to da je turizam jedna od najbrže rastućih privrednih grana u poslednjim decenijama, a uzimajući u obzir i da je on prvenstveno uslovljen raspoloživošću i kvalitetom prirodnih resursa područja u kojima dolazi do njegovog razvoja, održivo korišćenje prirodnih resursa nameće se u vidu jednog od ključnih izazova savremenog razvoja turizma (4).

Tabela 3: Stepen povezanosti prirodnih resursa i održivog razvoja

visok	136
nizak	5
nisam siguran/na	9

Četvrto pitanje odnosilo se na postojanje mogućnosti za boljim rezultatima održivog razvoja u Crnoj Gori. Čak 135 (90%) ispitanika se izjasnilo da postoje mogućnosti za boljim rezultatima održivog turizma u Crnoj Gori, dok se 15 (10%) ispitanika izjasnilo da nisu sigurni. Interesantan je podatak da nije bilo ispitanika koji su se izjasnili da ne postoje mogućnosti za boljim rezultatima (abela 4). Kako Cerović Smolović i saradnici (2018) ističu, Crna Gora ima ambiciju da upravlja ključnim principima održivog razvoja u svom dugoročnom razvoju, ali sam koncept održivog razvoja zahteva stalnu podršku inovacionih aktivnosti. Inovativna, multidisciplinarna znanja, kao i veštine poput upotrebe novih tehnologija, timskog rada, upravljanja kvalitetom, poslovne komunikacije, posvećenosti kupcima, itd., preduslovi su dugoročne otpornosti i razvoja turističkih kapaciteta. Veća kompatibilnost i formalnog i neformalnog obrazovanja sa zahtevima tržišta, kao i jača partnerstva između turističkih organizacija i obrazovnih institucija, dobra su praksa u obezbeđivanju i proširivanju ovih preduslova za uspešan održivi razvoj (5).

Tabela 4: Postojanje mogućnosti za boljim rezultatima održivog razvoja u Crnoj Gori

da	135
ne	0
nisam siguran/na	15

Peto pitanje odnosilo se na to koji je oblik turizma, prema mišljenju ispitanika, najrazvijeniji u Crnoj Gori. Čak 145 (96,7%) ispitanika izjasnilo se da je kupališni turizam najrazvijeniji oblik turizma u Crnoj Gori, dok se 5 (3,3%) ispitanika izjasnilo da je reč o planinskom turizmu. Nije bilo ispitanika koji su smatrali da je ruralni turizam oblik turizma koji je najrazvijeniji (Tabela 5). U prilog dobijenim rezultatima govori činjenica da su Babović i saradnici (2015) istakli da se Crna Gora odlikuje čvrstim osnovama za razvoj ruralnog turizma, ali da je razvoj ruralnog turizma u zemlji izuzetno usporen. Samim tim, ruralni turizam može predstavljati mogućnost za pospešivanje razvoja ovih područja. Istovremeno, Babović i saradnici (2015) su istakli da se ruralni turizam nalazi u senci kupališnog turizma i planinskog turizma. Ova dva oblika turizma značajno se bolje valorizuju, s obzirom na njihov sezonski karakter. S druge strane, ruralni turizam obezbeđuje turističke proizvode tokom cele godine, usled čega je neophodno raditi na njegovom razvijanju (1).

Za razliku od kupališnog turizma, ruralni turizam obezbeđuje turističke proizvode tokom cele godine.

Tabela 5: Najrazvijeniji oblik turizma u Crnoj Gori

kupališni	145
planinski	5
ruralni	0

Šesto pitanje odnosilo se na to da li su u ruralnim područjima osnovne i dodatne usluge razvijene u dovoljnoj meri. Najveći broj ispitanika (njih 88 (58,7%)) se izjasnio da osnovne i dodatne usluge u ruralnim područjima nisu u dovoljnoj meri razvijene (39 (26%)), potom slede ispitanici koji su se izjasnili da nisu sigurni, dok se najmanji broj ispitanika izjasnio da su razvijene (23 (15,3%)) (Tabela 6). Postoje različiti načini za unapređenje osnovnih i dodatnih usluga. Kako Babović i saradnici (2015) ističu u svom radu na temu razvoja ruralnog turizma u Crnoj Gori, tradicionalna gastronomija smatra se jednim od najbitnijih motiva za posetu domaćinstava u okviru ruralnih područja. Oni ističu da veliki broj seoskih domaćinstava ne nudi usluge ishrane svojim gostima i ne ostvaruje prihode na osnovu toga.

Istovremeno, nije dovoljno obezbediti usluge ishrane, već je neophodno i obezbeđivanje kvaliteta, različitosti, autentičnosti i tradicionalnosti u vidu temelja za što bolji doživljaj turista. Autori su u vidu loših primera istakli određene ugostiteljske objekte smeštene u okviru ruralnih područja koji u svojim ponudama nemaju neka tradicionalna jela, poput kačamaka, cicvare, jagnjetine, teletine ispod sača, domaćih pita, itd. Ovakav vid grešaka u poslovanju ugostiteljski objekti opravdavaju slabim posetama tokom vansezonskog perioda. To svakako ne može biti opravdanje, s obzirom na to da se ruralni turizam definitivno ne odlikuje sezonskim karakterom. Jedino što se na ovaj način sigurno postiže jeste da se turisti neće vratiti opet, tj. da ugostiteljski objekat neće preporučiti drugima. To je veoma loše, ukoliko se uzme u obzir činjenica da zadovoljan turista predstavlja najbolju moguću promociju. Kada je reč o dodatnim uslugama, Babović i saradnici (2015) su konstatovali da se veoma mali broj domaćinstava odlikuje nekim dodatnim vidom pratećih usluga, poput zanatskih, sportsko-rekreativnih, kulturnih, trgovinskih i drugih. Navedeno dovodi do toga da domaćinstva sebi uskraćuju mogućnost dodatnih prihoda. Kroz formiranje dodatnih usluga i povećanje prodaje domaćih proizvoda, domaćinstva bi mogla obezbediti veće zadovoljstvo turista i značajno povećanje prihoda (1). Ruralne oblasti se menjaju, pa bi trebalo da se promene i prioriteti ulaganja u ruralna područja. Ruralni regioni prolaze kroz značajnu strukturnu promenu. Globalizacija, promene u javnom finansiranju poljoprivrednog sektora i pojava važnih nepoljoprivrednih tržišnih niša stavljaju ruralne regione u direktnu konkurenciju, suočavajući ih sa novim pretnjama i mogućnostima. Iako poljoprivreda više nije okosnica većine ruralnih ekonomija, sektori u nastajanju uključuju prvenstveno turizam, a potom i proizvodnju uopšte i, naročito, proizvodnju energije.

Mali broj domaćinstava odlikuje neki dodatni vid pratećih usluga, poput zanatskih, sportsko-rekreativnih, kulturnih, trgovinskih i drugih.

Tabela 6: Razvijenost osnovnih i dodatnih usluga u ruralnim područjima u dovoljnoj meri

da	22
ne	88
nisam siguran/na	40

Sedmo pitanje odnosilo se na to da li su potrebne dodatne investicije u pogledu unapređenja ruralnog turizma. Od ukupnog broja ispitanika, njih 87 (58%) izjasnilo se da postoji potreba za dodatnim investicijama u pogledu unapređenja ruralnog turizma, 34 (22,7%) ispitanika su se izjasnila da

ne postoji potreba, dok se 29 (19,3%) ispitanika izjasnilo da nisu sigurni (Tabela 7). Babović i saradnici (2015) istakli su da vrlo mali broj domaćinstva ulaže u smeštajne kapacitete, usled čega bi se mogao izvući zaključak o nepostojanju potreba za proširivanjem. Istovremeno, zabeležena su sve veća investiranja u prateće sadržaje, što nameće zaključak o postojanju svesti o proširenju turističke ponude. Kada je u pitanju finansiranje manifestacija, učesće ima veoma mali broj domaćinstava, koja doprinose sredstvima koja su relativno mala, dok troškove obično snose opštine u okviru kojih se manifestacije održavaju, a deo biva nadoknađen kroz aktivnosti poput iznamljivanja štandova tokom manifestacija i naplaćivanja ulaznica. Na osnovu prethodno navedenog, autori su izveli zaključak o relativno maloj strukturi ulaganja domaćinstava i veoma sporom trendu razvoja ruralnog turizma. Istovremeno, ukazuje se na neophodnost kreditiranja i subvencionisanja, sa ciljem obezbeđivanja mogućnosti za brži razvoj i bolju valorizaciju ruralnog turizma (1).

Tabela 7: Potreba za dodatnim investicijama u pogledu unapređenja ruralnog turizma

da	87
ne	34
nisam siguran/na	29

Osmo pitanje odnosilo se na to da li ruralni turizam doprinosi održivom razvoju Crne Gore. Najveći broj ispitanika (njih 127 (84,7%)) izjasnio se da ruralni turizam doprinosi održivom razvoju Crne Gore, 17 (11,3%) ispitanika izjasnilo se da nisu sigurni, dok se 6 (4%) ispitanika izjasnilo da ruralni turizam ne doprinosi održivom razvoju Crne Gore (Tabela 8). Turizam je glavni izvor zaposlenja i centralni deo ekonomije. Može poboljšati egzistenciju u lokalnoj zajednici zapošljavanjem, stvaranjem prihoda i ublažavanjem siromaštva (12). Potencijal ruralnog turizma da doprinese razvoju ruralne zajednice u stvaranju radnih mesta obično se javlja u hotelijerstvu i ugostiteljstvu, ali u istraživanju o ulozi turizma u smanjenju siromaštva u Kambodži koje je sprovela Mao 2015. dokazano je da lokalno stanovništvo ima veliku priliku za zapošljavanje putem transporta. Mladi se mogu direktno uključiti u pokretanje turističkih preduzeća, posebno u malim zajednicama. Danas mladi vrlo brzo uče strane jezike, vole da se druže i stiču nova iskustva. Samozapošljavanje ih čini nezavisnim i sprečava takozvano gašenje sela. Turizam podstiče lokalno stanovništvo da uči strane jezike i često pruža obuku i obrazovanje, kako bi se mogli kvalifikovati

za bolje plaćene poslove (7). Tradicionalne zabave i muzeji su nezamenjive karakteristike ruralnog turizma. Ovi događaji takođe pružaju priliku lokalnom stanovništvu da priprema tradicionalnu hranu i prodaje organske proizvode koji rastu u njihovim baštama. Turizam može revitalizovati tradicionalne zanatske industrije i obezbediti novo tržište zanatskih proizvoda (8). Turizam takođe može podržati tržište poljoprivrednih proizvoda, ukoliko lokalni poljoprivrednici svoje povrće, voće i mlečne proizvode mogu prodati hotelima ili restoranima koji pružaju usluge turistima. Poljoprivrednici takođe mogu da prodaju svoje proizvode direktno na farmi, turistima koji dolaze u posetu (15). Mnoga turistička mesta karakteristična su po brojnim prodavcima na putevima (9). Poboljšanju infrastrukture, u vidu popločavanja sela i regulacije saobraćaja, kanalizacije i odlaganja smeća, mogu pomoći prihodi od turizma i politički pritisak vlasti. Ova pomoć doprinosi vrednosti samog mesta i igra važnu ulogu u zadržavanju postojećih preduzeća i privlačenju novih preduzeća i porodica. Istraživanje u zapadnom Bengaluru pokazalo je da je razvoj turizma doprineo transportnim objektima, komunikacijama, sanitarijama, životnom standardu lokalnog stanovništva i smanjenju siromaštva (13).

Tradicionalne zabave i muzeji su nezamenjive karakteristike ruralnog turizma.

Tabela 8: Ruralni turizam doprinosi održivom razvoju Crne Gore

da	127
ne	6
nisam siguran/na	17

Deveto pitanje odnosilo se na to u kojoj meri je razvijena promocija ruralnog turizma. Najveći broj ispitanika izjasnio se da je promocija ruralnog turizma u Crnoj Gori ograničena – njih 94 (62,7%), potom slede ispitanici koji smatraju da je promocija nerazvijena (35 (23,3%)), dok je najmanji procenat ispitanika koji smatraju da je promocija razvijena (21 (14%)) (Tabela 9). Babović i saradnici (2015) su takođe istakli da se promocija ruralnog turizma u Crnoj Gori odlikuje velikom ograničenošću i nerazvijenošću, istovremeno ističući da je fokus usmeren prema drugim oblicima turizma, prvenstveno kupališnom i planinskom, koji se znatno bolje valorizuju. U okviru pojedinih područja Crne Gore se od strane turističkih organizacija ne vrši promovisanje destinacija ili domaćinstava na odgovarajući način, usled čega ni domaći turisti, a pogotovo strani, nisu upoznati sa turističkom ponudom. Kao najlakši i najbolji način za promociju Babović i saradnici (2015) ističu promociju posredstvom interneta i njegovih

alata. Na ovaj način postoji mogućnost dolazanja do potencijalnih posetilaca destinacija i domaćinstava, ali i edukativnog i sistemskog rada na razvijanju ruralnog turizma (1).

Tabela 9: U kojoj meri je razvijena promocija ruralnog turizma

nerazvijena	35
razvijena	21
ograničena	94

ZAKLJUČAK

Na osnovu rezultata dobijenih istraživanjem, zaključuje se da najvećem procentu ispitanika ekoturizam asocijacija na pojam održivog turizma. Istovremeno, ispitanici smatraju da prirodni resursi imaju najveći značaj za razvoj održivog turizma i da postoji visok stepen povezanosti prirodnih resursa i održivog razvoja. Prema mišljenju ispitanika, postoje mogućnosti za boljim rezultatima održivog razvoja u Crnoj Gori. Nije bilo ispitanika koji su smatrali da je ruralni turizam oblik turizma koji je najrazvijeniji. Osim toga, ispitanici su se izjasnili da u ruralnim područjima osnovne i dodatne usluge nisu u dovoljnoj meri razvijene i da su potrebne dodatne investicije u pogledu unapređenja ruralnog turizma. Prisutan je stav da ruralni turizam doprinosi održivom razvoju Crne Gore, ali da je promocija ruralnog turizma ograničena i nerazvijena.

Glavni faktori razvoja ruralnog turizma su sledeći: izuzetno prirodno nasleđe u crnogorskim ruralnim područjima koncentrisano na maloj teritoriji; visokorazvijeni turizam Crne Gore, koji može doneti ogromne koristi i za ruralni turizam; intenzivan razvoj poljoprivrede i veća podrška iz agrobudžeta, što podstiče dalju diverzifikaciju i ruralnu ekonomiju; mladi i obrazovani Crnogorci, kao i došljaci u ruralnim područjima koji razvijaju seoski turizam na nov i kreativan način; opšta pozitivna percepcija ruralnog načina života i ruralnosti u Crnoj Gori.

Glavne atrakcije ruralnog turizma su: dobro očuvano ruralno kulturno nasleđe; gastronomija – vrlo bogata, raznolika i kreativna; prirodno nasleđe u svim ruralnim oblastima; nacionalni parkovi kao posebne atrakcije; Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), UNESCO-ov Program za čoveka i biosferu i druga zaštićena područja u Crnoj Gori; mogućnost poseta drugih neseoskih atrakcija u Crnoj Gori (npr. Kotora, Ade, Plantaža, Tare, Skadarskog jezera, itd.).

Ruralni turizam nudi nekoliko koristi za ruralnu ekonomsku diverzifikaciju, ali najvažnije jesu: ruralni turizam kao distributivni kanal i ruralni turizam kao sredstvo efikasne valorizacije prirodnog/kulturnog nasleđa u ruralnim oblastima (18). Ipak, ključni problemi u ruralnim područjima i ruralnom turizmu su: niska konkurentnost krucijalnih ekonomskih sektora u ruralnim područjima (poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo, prehrambeni sektor, ruralni turizam, usluge); nerazvijena elementarna infrastruktura u ruralnim oblastima, koja otežava pristup stanovništva i poslovnih subjekata javnim institucijama (telekomunikacije, transport, obrazovanje i zdravstvene ustanove, itd.); depopulacija ruralnih područja i nepovoljna starosna i polna struktura ruralnog stanovništva; nizak nivo obrazovanja ruralnog stanovništva; neaktivnost ili odsustvo regionalnih i lokalnih institucija zaduženih za ruralni razvoj; neadekvatna koordinacija između javnih institucija i lokalnih zajednica u ruralnim područjima, što rezultira neadekvatnim uključivanjem lokalne samouprave i lokalnih zajednica u pokretanje, usvajanje i sprovođenje politike ruralnog razvoja. Kako bi se doprinelo razvoju ruralnog turizma na području Crne Gore, neophodno je poboljšati životni standard u ruralnim područjima, povećati svest i učešće javnosti i uvrstiti ruralni turizam u regionalne inicijative.

Ključne pravne preporuke za razvoj odnose se na stvaranje okvira koji poboljšava životni standard u ruralnim područjima, i to kroz: unapređenje osnovnih usluga (putnih, vodovodne i energetske infrastrukture; zdravstvenih, socijalnih, kulturnih i drugih ustanova); diversifikaciju aktivnosti koje donose prihod i mogućnosti koje osiguravaju ekonomsku i socijalnu koheziju između ruralnih i urbanih područja; pružanje mogućnosti za zapošljavanje i trajni izvor prihoda za značajan deo stanovništva i borbi protiv siromaštva i depopulacije; sve značajniju integraciju razvoja turizma i poljoprivrednog razvoja, iskorišćavanjem širokog spektra domaćih proizvoda kroz promociju nacionalne kuhinje i kroz očuvanje prirode, tradicije i kulturnog nasleđa sela.

Ključne preporuke za svest i učešće javnosti jesu: dalja promocija ruralnog nasleđa i kulturnog identiteta naših sela i načina života među meštanima i urbanim stanovništvom; intenzivnije promovisanje mogućnosti za odmor na selu ili dnevnih izleta u zemlji, kako bi se stimulisale nove posete i prihodi za ruralna područja; bolja koordinacija i uključivanje nevladinih organizacija u područje aktivnosti koje podržavaju život i proizvodnju u ruralnim područjima; efikasna saradnja sa medijima u smislu ruralnog turizma i promocije

proizvoda i razvoj kreativnih planova komunikacije koji će uključiti influensere i društvene mreže.

Ključne preporuke u regionalnim inicijativama su: razvoj proizvoda koji bi mogli biti konkurentni na ključnim globalnim ciljnim tržištima; diversifikacija i specijalizacija zasnovana na regionalnim turističkim resursima; efikasnije korišćenje regionalne izlazne turističke potražnje/tržišta za podsticanje ruralnog turizma u regionu; podsticanje stvaranja, diversifikacija i razvoja ruralnih aktivnosti i programa na regionalnom nivou (npr. prekogranične ideje), i to kroz podršku investicijama u diversifikaciju poljoprivrednih gazdinstava i razvoj nepoljoprivrednih aktivnosti poput ruralnog turizma.

LITERATURA

1. Babović, A., Babović, A. i Babović, A. (2015). Razvoj ruralnog turizma u Crnoj Gori. *BizInfo*, 6(1), 79-90. DOI: 10.5937/BIZINFO1501079B
2. Boley, B. & Green, G.T. (2015). Ecotourism and natural resource conservation: the 'potential' for a sustainable symbiotic relationship. *Journal of Ecotourism*, 15(1), 36-50. <https://doi.org/10.1080/14724049.2015.1094080>
3. Bošković, D. (2003). *Education for the development of village tourism in Montenegro*. Government of the Republic of Montenegro Ministry of Education and Science.
4. Bošković, N. (2016). *Održivo korišćenje prirodnih resursa kao osnova razvoja turizma Srbije*. Ekonomski fakultet.
5. Cerović Smolović, J., Janketić, S., Jaćimović, D., Bučar, M. & Stare, M. (2018). Montenegro's road to sustainable tourism growth and innovation. *Sustainability*, 10(12), 4687. <https://doi.org/10.3390/su10124687>
6. Fredman, P., Wall-Reinius, S. & Grunden, A. (2012). The Nature of Nature in Nature-based Tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 12(4), 289-309. <https://doi.org/10.1080/15022250.2012.752893>
7. Honey, M., Vargas, E. & Durham, W. (2010). *Impact of tourism related development on the Pacific Coast of Costa Rica: Summary report*. Center for Responsible Travel.
8. Đorđević Milošević, S. i Milovanović, J. (2012). *Održivi turizam u funkciji ruralnog razvoja. Mala poljoprivredna gazdinstva i ruralni turizam u Srbiji*. Fakultet za primenjenu ekologiju „Futura“.
9. Mao, N. (2010). *The Role of Tourism in Poverty Reduction: A Case Study of Siem Reap-Angkor Region, Cambodia*. Victoria University.
10. Marczak, M. & Borzyszkowski, J. (2020). Are natural resources important elements in the national tourism policy? *Examples of European Countries*. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 11, 1200–1214. [https://doi.org/10.14505//jemt.11.5\(45\).17](https://doi.org/10.14505//jemt.11.5(45).17)
11. Pessot, E., Spoladore, D., Zangiacomì, A. & Sacco, M. (2021). Natural resources in health tourism: A systematic literature review. *Sustainability*, 13, 2661. <https://doi.org/10.3390/su13052661>
12. Privitera, D. (2010). The importance of organic agriculture in tourism rural. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce*, 4, 59-64. <https://doi.org/10.19041/APSTRACT/2010/1-2/8>
13. Ray, N. Das, D., Sengupta, P. & Ghosh, S. (2012). Rural tourism and its impact on socio-economic condition: evidence from West Bengal, India. *Global Journal of Business Research*, 6(2), 11-22.
14. Stojanović, V. (2011). *Turizam i održivi razvoj*. Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
15. Turalija, A. Grgić, I. Zrakić, M. (2017). Organic agriculture as a precondition for development of ecoagrotourism on the islands - a case study of Korčula. *Journal of Central European Agriculture*, 18(3), 733-748. DOI:10.5513/JCEA01/18.3.1947
16. UNEP. (2001). *The environmental impacts of tourism, socio-cultural impacts of tourism & economic impacts of tourism*. <http://www.unepie.org/pc/tourism/>
17. Vujović, S., Cvijanović, D. i štetić, S. (2012). *Destinacijski koncept razvoja turizma*. Institut za ekonomiku poljoprivrede.
18. Vujović, S., Premović, J. Arsić, Lj. (2020) Ekološki aspekti materijalne osnove ruralnog turizma, *Ecologica*, Vol. 27, Broj 97, 65–69.
18. Yuxia, Y. (2020). Development of natural ecological resources and the practice of building tourism brand. *The Journal of Environmental Protection and Ecology*, 21, 1386–1394.

Rad primljen: 4.6.2022 • Prihvaćen: 12.9.2022.

THE IMPORTANCE OF RURAL TOURISM FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF MONTENEGRO

SUMMARY

The aim of the research is to examine the attitudes of respondents related to the problem of rural development and the importance of rural tourism from the aspect of sustainable development of Montenegro. The sample consisted of 150 respondents living in rural areas of Montenegro, including households already engaged in rural tourism, as well as those who plan to engage in and participate in the development of rural tourism. The research was conducted in May 2021 in rural areas of Montenegro. The results obtained by the research show that ecotourism is associated with the concept of sustainable tourism; In order to contribute to the development of rural tourism, it is necessary to improve living standards in rural areas, increase public awareness and participation, and include rural tourism in regional initiatives.

Keywords: rural tourism; sustainable development; Montenegro.